

אחרי הפסח ולקראת החופש הגדול: על תרבות הקניות ומשמעותה הסביבתית

:: גלעד אוסטרובסקי

ניתן לסכם שהקניות, כמעט כולן, משמעותן צריכת משאבים מצד אחד ויצור פסולת ופליטת זיהום מן הצד השני. שני צדדיה של משוואה זו מתרחבים והולכים. בתהליך היצור נצרכים משאבים רבים של חומרים מתכלים, כלומר חומרי גלם שאינם מתחדשים. בממוצע, החומר המרכיב את המוצר עצמו מהווה רק 6% מסך חומרי הגלם הדרושים לשם יצורו. האנרגיה המושקעת בתהליך היצור מקורה בדלקים פוסיליים, כלומר מאגרים חתומים שנוצרו בעידן גיאולוגי קדום ואינם מתמלאים. קצב השימוש במשאבים המתכלים עולה על קצב התחדשותם ובכך כל מוצר נוסף תורם את תרומתו הזעירה ללחץ הסביבתי ולהדלדלות המשאבים הטבעיים. זרם הפסולת הגואה גורם לזיהומים של קרקע, מים ואויר ולתפישת שטחים פתוחים.

לנגד עינינו מתרחש תהליך חד כיווני שעיקריו הם: יצור - צריכה - פסולת - זיהום.

תהליך זה נמצא במגמת גידול: גידול באוכלוסין וגידול בצריכה; המכפלה שלהם מבטאת את הגידול בשימוש במשאבים. כלומר, אנו חיים במצב בו המשאבים הם סופיים ומוגבלים ואילו השימוש בהם גדל ללא הפסקה. מדענים חישבו את הצפוי לכדור הארץ עם צמיחתה המהירה של סין. בקצב הגידול הנוכחי, תגיע סין לרמת התל"ג האמריקאי בשנת 2031. בהנחה שרמת הצריכה בסין תהיה זהה לזו האמריקאית, הרי שהענק הסיני לבדו יצרו משאבים בשעורים מבהילים. צריכת הנייר העולמית הסתכמה ב-2004 ב-157 מליון טון בעוד שבשנת 2031 בסין לבדה היא צפויה להיות 303 מליון טון. ועוד נתון מעורר מחשבה: רכישת המכוניות החדשות בסין בשנת 2031 תהיה גבוהה מכלל המכוניות שנרכשו בכל העולם ב-2004. השר הסיני לאיכות הסביבה אף אמר כי בתוך זמן קצר לא תוכל הסביבה לשאת צמיחה כלכלית בשיעורים הנוכחיים.

תקופת הפסח היא תקופה של התחדשות. מדי שנה בתקופת האביב אנו נפעמים מהפריחה, מהבלבול ומהתחדשותו המחזורית של הטבע. לא רק יציאת מצרים מתקיימת בכל שנה, הטבע במלוא חיוניותו, הודו ותפארתו שב אלינו ומזכיר את המחזוריות, היצירה והצמיחה. וגם אנחנו זוכים לחיוניות מחודשת. אולם נראה כי חלק מהחיוניות המחודשת הזו מוצאת את ביטוייה בפעילות צרכנית מסיבית המעידה על כך שחג הפסח הפך במרוצת השנים לחג של קניות. העיתונים מדווחים על עליה דרמטית במכירה של כל סוגי המוצרים, ממקררים ועד טוסטרים, מכלי בית ועד מכוניות. חגיגת הצרכנות הזו נמשכת בעוצמה מעט קטנה יותר, אל תוך הקיץ והחופש הגדול.

אין ספק, קניה של מוצרים חדשים היא גם סוג של התחדשות: כורסה חדשה, צנצנת או טרקטור חדש לילד גורמים להתרגשות ולתחושת התחדשות. אולם דומה שהקניות הפכו לבולמוס וכבר מזמן אינן דבר של צורך אלא דרך בילוי מקובלת. עד לא מזמן ערכנו קניות בחנות או במרכול. היום ה"קניות" בכל מקום: בתחנת הדלק יש חנות, בשדה התעופה יש חנויות והרבה, לבית הקולנוע כבר אי אפשר ללכת מבלי לקנות דבר מה נוסף על הכרטיס והפופקורן. במאמר זה אינני מתכוון לעמוד על ההיבטים הפסיכולוגיים ועל המנגנונים שגורמים לנו לקנות בכל עת. אני מבקש להאיר את המשמעות הסביבתית הנסתרות של חגיגת הקניות ולהצביע על כיווני חשיבה בדרך להתמודדות עם תופעה זו.

שינויים בהרגלי הצריכה

האם חשבתם פעם מה משמעותן של הקניות מבחינה סביבתית? בצורה תמציתית ביותר

אין ספק, קניה של מוצרים חדשים היא גם סוג של התחדשות: כורסה חדשה, צנצנת או טרקטור חדש לילד גורמים להתרגשות ולתחושת התחדשות.

עד לא מזמן, ערכנו קניות בחנות או במרכול. היום ה"קניות" בכל מקום: בתחנת הדלק יש חנות, בשדה התעופה יש חנויות והרבה, לבית הקולנוע כבר אי אפשר ללכת מבלי לקנות דבר מה נוסף על הכרטיס והפופקורן.

בצורה תמציתית ביותר ניתן
לסכם שהקניות, כמעט כולן,
משמעותן צריכת משאבים
מצד אחד ויצור פסולת ופליטת
זיהום מן הצד השני.

נחל הקישון זוהם במשך
שנים רבות בשפכים וחומרים
מסוכנים ונוצר בו נזק סביבתי
ובריאותי גזל. עתה, כאשר
מבקשים לשקם את הנחל,
פעולות הניקוי בעלות של
מליוני דולרים תורמות להעלאת
התל"ג ונזקפות כערך חיובי
בשעורי הצמיחה הלאומית.

לאדם. משמעות הדבר היא ניצול יתר, שחיקת
הקרן של ההון הטבעי וערעור יציבותן של
מערכות תומכות החיים.

מכל אלה עולה, כי דפוסי הצריכה בהם אנו
שקועים הם הרסניים לא רק לטבע ולבעלי
החיים אלא הם מערערים את הבסיס לקיום
האנושי.

הדלדלותן של המערכות תומכות החיים, של
המשאבים הסביבתיים, תתרום גם את חלקה
להעמקת הפערים החברתיים והכלכליים בכך
שהנגישות לסביבה נקיה מזיהום תהיה קשה
יותר וכרוכה בתשלום, ולפיכך זמינה יותר
לבעלי האמצעים.

**האם יש צורך בשינוי מודע ומתוכנן של המצב
הקיים?**

גישה אחת גורסת כי המצב הצרכני בו אנו
שרויים הוא דרכו של עולם ולכן איננו מעורר
דאגה יתרה. כוחות השוק הם הכוחות המאזנים
הטובים ביותר שבנמצא והם יאזנו גם את צריכת
משאבי הטבע. כאשר השוק יצפה שמשאב
מסוים עומד להיות במחסור, הוא יגרום לתיקון
המצב על ידי העלאת המחיר שתגרום להקטנת
ניצול המשאב. ג'וליאן סיימון, שהיה מדובריה
הבולטים של גישה זו, טען בתוקף כי השוק
הוא למעשה המגן הטוב ביותר על הסביבה.
הוא המחיש זאת בעזרת דוגמת התפוזים:
עונת הקטיף מתקיימת בחורף, אולם הסוחרים
מעוניינים למכור תפוזים במשך כל עונת השנה
לכן חלק מהתפוזים נשמר בבתי קרור ונמכר
בקיץ ובסתיו. רצונם של הסוחרים למכור תפוזים
לאורך כל השנה, גורם לכך שהמחיר בעונת
הקטיף לא יעלה. אם יעלה המחיר בחורף, פחות
תפוזים ייקנו, התפוזים שיישמרו בבתי הקרור

צריכה - איום על הסביבה

תם מה הוא שואל? האם הצריכה, זאת אומרת
ההאצה בכריית המשאבים, הזיהום ההולך וגדל,
הצטמצמות שטח היערות מהווים סיכון לחברה
והתפתחותה?

עלינו להבין כי הצומח, הקרקע, המינים
הביולוגיים, הימים - כל אלו אינם בבחינת
ערכי טבע בלבד, אלא הם מערכות תומכות
חיים. כלומר כל אלה מהווים את חומרי הגלם
של היצור האנושי, הם קולטים את הפסולת
והזיהום ומהווים את הבסיס להתפתחות
ולעושר האנושי. בלעדיהם לא ניתן יהיה לקיים
חיי אדם בדרך בה אנחנו רגילים ורוצים לקיימם
(ונניח לרגע בצד את התועלות האסתטיות, ואת
ההיבטים הרוחניים של נוכחות הטבעי בחיי
האדם).

אחד המדרים שפותחו בכדי לאמוד את
השפעת האדם על כדור הארץ נקרא 'טביעת
הרגל האקולוגית'. טביעת הרגל האקולוגית
היא שטח האדמה והמים הנדרש על מנת
לספק לאורך זמן בלתי מוגבל את רמת החיים
הנוכחית של אוכלוסייה מסוימת בטכנולוגיות
הקיימות. בדפוסי הצריכה הנוכחיים, טביעת
הרגל האקולוגית של רוב רובן של מדינות
המערב גדולה בהרבה משטחן, בעוד היא קטנה
אצל רוב רובן של המדינות המתפתחות. חישוב
טביעת הרגל של ישראל היא 35 דונם לאדם
בעוד השטח הזמין הוא 3 דונם בלבד. כלומר
מחסור של 32 דונם לאדם. אולם יש לבחון
את המצב במאזן גלובלי, מאחר והסביבה מצד
אחד והצריכה מצד שני אינן כפופות למשמעת
מדינית. ובכן, בממוצע, טביעת הרגל העולמית
היא 22 דונם לנפש בעוד השטח הזמין הנו 19
דונם לאדם. כלומר, מחסור של שלושה דונם

ונזקפות כערך חיובי בשערי הצמיחה הלאומית. כלומר, הן פעולת הזיהום והן תיקונה נחשבות כפעולות חיוביות לצמיחה הכלכלית. עולה מכך, שגישת השוק איננה נותנת בידינו פתרון הולם להתדרדרות הסביבתית הנמשכת להיפך - היא מקדמת את ההתדרדרות לא מעט פעמים. גישה שנייה, אותה נהוג לכנות כלכלה בת קיימא או כלכלה אקולוגית, מדגישה את סופיות המשאבים בכדור הארץ וגורסת כי היקף הפעילות הכלכלית האפשרית נגזר מסופיות זו. למה הדבר דומה? הרמן דיילי, כלכלן שעוסק בנושא, מדמה את כדור הארץ לספינה עמוסת מטען המפליגה במימי האוקיינוס. אין ויכוח כי העומס המותר הוא מוגבל ומעל לערך מסוים תשקע הספינה במצולות. יתכן שתשרור מחלוקת באשר לגובה העומס, אך אין ויכוח על כך שקיים ערך עליון למשקל המטען שמותר להעמיס על הספינה. כך הדבר גם לגבי העומס הסביבתי המוטל על כדור הארץ. שוררת הסכמה בדבר קיומו של ערך סף עליון לניצול המשאבים אשר מעבר לו אנו נמצאים בתחום הסכנה, יתכן כי קיים ויכוח היכן ממוקם ערך זה. המסקנה העיקרית הנובעת מגישת הכלכלה האקולוגית היא שמגמת הגידול בניצול משאבי כדור הארץ מערערת את היציבות ולכן יש ליצור כלכלה שאינה ניזונה מגידול מתמיד אלא היא מבוססת על יציבות. יציבות זו תישמר כל עוד השימוש במשאבי הטבע והסביבה לא יעלה על קצב התחדשותם.

התחדשות

והנה חזרנו לטבע, להתחדשות ולמחזוריות. הצרכנות הבלתי מרוסנת שמוצאת את ביטויה בקניה ללא סייג גורמת לערעור היסודות עליהן מתקיימת החברה. היא מוצאת את ביטויה לכל אורך "חיי המוצר", החל מהעסקת עובדים בתנאי עבדות ויצור מוצרים שאורך חייהם קצר, וכלה בהצטברות ערימות פסולת ופליטת שפכים מזהמים הפוגעים בבריאות הציבור. הצרכנות המוגזמת מבטאת למעשה תנועה חד כיוונית, בזבזנית במהותה, היונקת משאבים ללא הזנה חוזרת. מגמה זו מסכנת את המשך קיומו של הציר המעגלי הטבעי: התחדשות הטבע, המשאבים ועונות השנה. ובכך, היכן עלינו להתחיל כאשר ברצוננו להביא לשינוי? על דרך הפתרון הרצויה אמר אלברט אינשטיין: "בעיות העולם, הנובעות מאופן החשיבה שלנו עד כה, אינן יכולות להיפתר על ידי אותה רמת מודעות שיצרה אותם." כלומר, הדרך מתחילה בהבנה ויצירת מודעות חדשה.

לא יימכרו (כי לא יהיה בהם צורך) וייגרמו לסוחרים הפסדים. כלומר, המחיר הנוכחי של התפוזים כולל בתוכו את ציפיות השוק לגבי המחסור או העודף שעלול להיווצר בשוק התפוזים. כך גם במשאבים הטבעיים האחרים: כוחות השוק מונעים עלית מחירים, אולם ברגע שיהיה צפוי מחסור, המחיר יעלה והשימוש יופחת, וכך ישמרו עתודות מספקות גם לדורות הבאים.

גישה זו הולכת על פי רוב יד ביד עם האמונה שהקדמה הטכנולוגית היא שתספק את הפתרונות הרצויים ולכל משאב ימצא תחליף, ולכן אל לנו להיבהל מחזיונות האימים של "הירוקים" למיניהם. אי אפשר לזלזל בגישה זו, אולם טמונים בה שני כשלים מהותיים: ראשית, אין דומה יכול התפוזים המתחדש מדי שנה למאגרי הנפט שאינם מתחדשים; שנית, ואף חשוב מכך, החשבונאות הכלכלית איננה כוללת בחישוביה את הנזקים הסביבתיים ואת עלות תיקונם,

היא לא יודעת כיצד להתייחס להצטברות הזיהומים ולעובדה שמערכות אקולוגיות הקולטות ומסננות זיהומים נמצאות בקריסה ויכולתן להמשיך לתפקד מוטלת בספק. דוגמא אחת לכך היא התחממות כדור הארץ הנגרמת כתוצאה מהצטברות גזי חממה באטמוספירה. לפחמן הדו-חמצני הנפלט מארובות ומפלטים אין כל ביטוי במחיר הדלק או במחיר מוצר אחר גם עלות הטיפול בפסולת המצטברת באתרי הטמנה אינה נכללת בעלות המוצרים. במקרים לא מעטים הנזק ותיקונו נחשבים דווקא לגורמים חיוביים בכלכלה. לדוגמא, נחל הקישון זוהם במשך שנים רבות בשפכים וחומרים מסוכנים ונוצר בו נזק סביבתי ובריאותי גדול. עתה, כאשר מבקשים לשקם את הנחל, פעולות הניקוי בעלות של מיליוני דולרים תורמות להעלאת התל"ג

הרמן דיילי, כלכלן שעוסק בנושא, מדמה את כדור הארץ לספינה עמוסת מטען המפליגה במימי האוקיינוס. אין ויכוח כי העומס המותר הוא מוגבל ומעל לערך מסוים תשקע הספינה במצולות.

גלעד אוסטרובסקי
 הוא מתכנן סביבתי,
 עובד במחלקה
 המדעית בעמותת
 אדם טבע ודין

gilados@bezeqint.net